

ALEKSANDRA GRUBOR

NOWHERE

(Land)

Gde prestaje istorija

ODYSSEUS

Copyright © Aleksandra Grubor, 2021
Copyright © Odysseus, 2021

Na koricama:

Janez Vajkard Valvasor, *Slava vojvodine Kranjske*,
Nirnberg, 1689. godine, bakrorez s prikazom Lovrana

Ova publikacija u celini ili u delovima ne sme se umno-
žavati, preštapavati niti prenositi u bilo kojoj formi
ili bilo kojim sredstvom, bez dozvole autora i izdavača.

NOWHERE
(Land)

Sadržaj

Prolog	9
Tamo je Makedonija	11
Ne sećam se Ptuja	22
Rijeka ima kičmu.	76
U ilanačkom ataru	137
Iz krajiške magle.	153
Vremena u kojima smo živeli	165
Ekološka država	202
Epilog.	216
Napomene.	217
Biografija	223

Prolog

„ovde je ležala jabuka
ovde je stajao sto
to je bila kuća
to je bio grad
ovde počiva zemlja.

ona jabuka tamo
to je zemlja
lepa planeta
na kojoj su bile jabuke
i oni što su ih jeli.“

Hans Magnus Encensberger,
Tužbalica za jabukom

Kako odgledati propast? Pa još biti i njen hroničar. Ne doslovan, ali ipak hroničar. Jednom je postojala zemlja u kojoj su se mnogi od nas rodili. Ona je sada podeljena, kao jabuka, na kriške. Ali kako je izgledala? Nikada nisam pomišljala da bih ja mogla o toj

zemlji pisati u prošlom vremenu. Ili je to ista zemlja, koja još uvek negde postoji? U prezentu, a ne pastensu. Jedna opasna misao...

Tamo je Makedonija

„...A vreme je veliki hram, čuješ li me
U kome ponekad likovi, čuješ li me
Svetaca
Puste pravu suzu, čuješ li me...“

Odisej Elitis, *Monogram*

Slika prva

Spavaća kola ulaze u stanicu. Grad je Skoplje. Godina 1964. Noć. Putujem sa ocem. Prvi put u Makedoniju. Na izlasku iz stanice otac mi skreće pažnju na zaustavljen sat. Pokazuje vreme kad je zemlja drhtala. Zaleđeno vreme. Već me je odveo na Branckov most u Beogradu. Da mi objasni šta je zemljotres. Prolazili su kamioni. Tada još nije bilo zabrane, ni obilaznice. Most je lagano podrhtavao pod našim nogama. Učinilo mi se, tada, da je zemljotres nešto slično blagoj vrtoglavici. U Skoplju, u noći, nije me plašilo zaleđeno vreme. Prešli smo iz voza

u automobil. Bila je to *volga* koja će nas odvesti do Kičeva. Moj je otac tada, kao svi inženjeri, bio gotovo specijalizovan za „nerazvijene krajeve“. Vodio me je sa sobom kad god je to bilo moguće. Upravo sam se spremala da otkrijem šta je to makadam. Put Tetovo–Kičevo još uvek nije bio izgrađen do kraja. U jednom je trenutku izašlo sunce. Bilo je to sunce Makedonije, gotovo mediteransko. Sećam se Kičeva pod tim suncem, fabričkog kruga, Doma JNA, gde se večeravalo, gde se slušala muzika, prodavnicâ tekstila koje su ličile na istočnjačke: gomile tuba šarenih materijala, neki su bili drečavi, providni. Tu mi je kupljena bela široka traka. Od nje su mi napravili mašnu za kosu. Izgledala sam kao helikopter. Ali sam se, tako, uklopila u okolinu. Jezik nisam govorila. Čak sam se i razbolela u jednom trenutku, usred leta. Negovali su me tatini prijatelji kod kojih smo odseli. Šerbetom, uglavnom. Neprijatno iskustvo. Uopšte ne uspevam da se setim povratka. *Ско̀у̀је има микроклима*. Verovatno, ali sam bila premala da je osetim. I to je to.

Slika druga

Vučem svoj ranac od železničke stanice u Skoplju do autobuske. Godina je 1979. Mesec decembar. Treba da se nađem sa L-om. Dopotovaće iz Rima, preko tad još uvek našeg mora, pa onda autobusom. Stigao je kad i ja. Pitam ga da li je umoran „un pochettino“. Pomalo. A on mi uzvraća, na našem

zajedničkom jeziku punom neologizama: „un poc-heton(e)“, misleći, valjda, „kao da sam nosio tone“. I verujem mu. Sem toga, ne zna kuda smo se zaputili. Ali ja znam: u Ohrid. Nijedan autobus ne vozi za Ohrid do prvih jutarnjih sati. Zato sedamo u onaj za Bitolj. Kao pravi avanturisti. Nema veze što je preko Tetova bliže. Ovako nam je bilo suđeno. Spavanje u Bitolju. Resko jutro, otmeno kao i staro gradsko jezgro, pa put. Pelister ostaje sa naše leve strane. Stižemo u Ohrid. Biramo sobu na Biljaninim izvorima. Kod povratnika iz pečalbe. Iz Australije. Nama odgovara to što ćemo svakog jutra hodati pola sata uz jezero. Do grada. Gotovo da smo jedini turisti. Dolaze, naravno, Grci, ali ostaju samo jedan dan. Za njih je Ohrid izlet. A za mene hodočašće. Naravno da sam se pripremila. Iščitala unapred sve što sam mogla. Ali me ništa nije upozorilo na ono što će me sačekati u Makedoniji. Na Vizantiju koja živi i diše! Već prvog jutra odlazim u Svetu Sofiju, pa u Bogorodicu Perivleptu. Ostavljam Svetog Jovana Kaneo za popodne. I Imaret džamiju i ranohrišćanske mozaike... Samuilovu tvrđavu. Iako nisam ništa odlučila, vidim da ću ostati dugo, najduže što mogu. I ostala sam. I provodila prepodneva u Perivlepti. Razmišljajući o Mihailu i Evtihiju, o genezi njihovog stila od ovog prvog zadatka na našim prostorima, do dvorskog slikarstva kralja Milutina. Da li je tu postojao nekakav otklon od vizantijskog kanona, koji bi bio lokalna obojenost? Kasnije, naravno. Gledala sam dugo Bogorodicu sa Blagovesti, kako se onesvešćuje, kako je pridržavaju. To nije kraj trinaestog

veka u Italiji, niti bilo gde drugde. To je naš srednji vek koji još uvek pulsira. Ohrid je srednji vek. I zato sam, sedeći na klupici uz južni zid Svetog Jovana Kaneo, poželela da tu ostanem večno. Gledajući jezero, možda. L. je, naravno, zatečen. On je Argentinac italijanskog porekla. Opčinjen je magijom ovog mesta, kao i ja. Posmatram ga preko ajdafa u svom tanjiru, sipam mu crnu kafu iz fildžana. Uveče ga odvodim na korzo. To je institucija sa kojom nije upoznat. Iako je sociolog. U tom trenutku ne znamo da ćemo ostati mesec dana. I da će nam biti teško da se vratimo. Kao u vremeplovu – u civilizaciju! U Svetoj Sofiji mi dolazi da skinem cipele, kao što Bogorodica na fresci sedi na jastuku položenom pravo na zemlju. I iz istog razloga, jer sam na svetom tlu. To je, uostalom, italijanski uticaj, Bogorodica Skromnosti. Dell' Umiltà. Na pijaci ne mogu da se nagledam tog šarenila. U filigranskim radnjama proučavam staru srmu. U muzeju, još starije, zlatne minđuše. Jedem kuvane đevreke kakvi postoje samo u Ohridu. I kandirane bademe. Pitam se zašto je ohridska pastrmka tako blago ružičaste boje. Kao nijedna druga. Dani lete, uredno, postojano. Prolazi Nova godina. Vreme je za povratak. Preko Tetova, ovog puta. Pa onda vozom za Beograd. Na stanici nas sačekuje moja starija sestra. Zajedno uguravamo L-a u voz za Veneciju. Ponavlja: „sorella“. On hoće da ostane. I da se oženi. Ja neću da se udajem u dvadesetoj godini. Bili smo u Makedoniji. I nikada više nećemo biti isti. Zar ne?

Slika treća

Godina je 1988. Mesec je maj. Ja sam udata žena. Vodim svog muža, poreklom grčkog Cincara, da vidi Makedoniju. Morala sam da pristanem na kompromis: prvo skijanje na Brezovici, pa onda sve ostalo. Mrsko mi je da gledam kako se drugi skijaju, ali je priroda, kao i uvek, divna. Posle tri dana napuštamo Šar-planinu i krećemo za Ohrid. Putujemo terencem, jer nam može zatrebati. B. je kao Alisa u zemlji čuda. Približavamo se Ohridu, Prespi, granici sa Grčkom. Približavamo se toj Klisuri kod Kostura, odakle su njegovi preci došli u Beograd. Poznajem B-a od ranog detinjstva. I uvek je ta njegova fizionomija bila neobjašnjivo drugačija. Da li je to oblik glave, ili, pre, pogled? Pogled, zaključujem, definitivno. Odlučila sam unapred gde ćemo odsesti u Ohridu, tačnije, malo izvan Ohrida. U hotelu *Desaret*. Toliko je toplo da skidamo krov. Ali je jezero, naravno, ledeno. Već prve večeri se odvozimo do Svete Bogorodice Zahumske i Svetog Nauma. Do same granice sa Albanijom. Tragom Svetog Nauma lično. Pošto sam već mnogo puta posetila Sveti Kliment, kako se Perivlepta često zove. Sveti Naum je crkva na hridi, na temeljima prvobitne crkve s početka desetog veka, iz prosvetiteljevog vremena. A po crno-belom mermeru na podu, položenom posle arheoloških iskopavanja temelja, može se precizno utvrditi kako je prva crkva izgledala, sve dok nije stradala u tursko vreme. A onda pravim selekciju: šta možemo da vidimo za svega tri kratka dana. Kaneo je nezaobilazan, već sledećeg jutra. B. samo fotografiše,

ja mrzim fotografisanje, ali ćutim. I odvodim ga na mesta koja sam volela i za koja sam znala da će ih i on zavoleti. Takav ćutljiv, kakav je inače. Drugog je dana vašar kod Imaret džamije. Dolazi muslimanski živalj iz čitavog okruženja. Sklapaju se poslovi, brakovi... Mi se, nekako, utapamo u masu. Zbog B-ovog pogleda, ili zbog mog porekla? Ja sam, ipak, po ocu Krajiškinja. Razmišljam o tome kuda dalje. I, naravno, preko prevoja, Galičice, krećemo na Prespu. Sviđa mi se ta divljina, ta trska, ta boja vode... U Resenu posećujemo čuvenu pijacu. Sve najbolje iz Resenske kotline. Vozimo se, zatim, ka Kurbinovu. Ključ od crkve je u seocetu u podnožju. Iso, koji je u posedu ključa, donosi jabuke na Bajloni. Slučajnost? Penjemo se na Pelister, okrećem se unazad da bih gledala Prespu. Videću uživo to ekspresivno fresko-slikarstvo, izdužene figure, gotovo „slikarstvo gesta“, pomišljam ja, kao zaljubljenik u moderna vremena. Crkva Svetog Georgija je na svom mestu. Izvor vode retkog ukusa, takođe. Stari se ključ okreće u bravi. Anđeo iz Blagovesti i Silazak u Ad samo što ne „iskoče“ iz zida od nekakvog unutarnjeg dinamizma. A to je kraj dvanaestog veka. Vraćamo Isu i nastavljamo preko Bitolja ka Skoplju. Hoću da vidim Nereze, i to odmah. Čuveno Oplakivanje nastalo tridesetak godina pre Kurbinova, ali u smirenijem duhu. Iako je već več, zapućujemo se uzbrdo na Vodno. Večerao u poznatom restoranu: vardarsko grne, naravno. Sledećeg jutra se sudaramo na doručku sa čitavim autobusom Holanđana, koji nas mrko gledaju zbog duvanskog dima, na koji zapadna civilizacija više nije navikla. Ali ovo je druga

civilizacija, pomišljam ja, ovo je drugo vreme. A i Sveti Pantelejmon me zaverenički posmatra sa freske. Ostaje nam još da obiđemo Staro Nagoričino. Jer ne možemo da mimoiđemo Mihaila i Evtihija. Šta su to oni, u Milutinovoj zadužbini, radili skoro dvadeset godina posle Perivlepte? Naslikali Hrista iz Ruganja, pometenog, bledog, žutog u licu, što još više dolazi do izražaja zbog crvenila odore. Selo je prilično siromašno, koliko vidim. Pojilo je ispred crkve, pa gacamo po blatu. Ali, svejedno, freske su tu. Digresija: mnogo godina kasnije pratim na TV-u kako se odvijaju borbe između makedonske policije i Albanaca oko Starog Nagoričina. Sa strepnjom čekajući da crkva jednog dana izgori. Ali, te 1988, crkva nije u opasnosti. U opasnosti je naš brak. Mada ni jedno ni drugo toga još nismo svesni. Hajde da se vratimo preko Prohora Pčinjskog, kažem ja. Kad smo već u terencu. Ne znam kako se B. oseća. Posle će mi reći da sam mu toliko toga otkrila. Ali da li je mislio baš tada, ili uopšte, ne znam. Izlazimo iz Makedonije sa pomešanim osećanjima. Ja još ne znam da će on hteti u Ameriku. Da ću ja dobiti vizu, kupiti kartu, i onda od svega odustati. Da ću dići ruke od njega. Još uvek je tamo. Da li se seća naše Makedonije? U nekakvoj njegovoj Kaliforniji?

Slika četvrta

Zar je moguće da u Makedoniji vlada šap?, pitamo se moj otac, majka i ja, pa i naš prijatelj Kira, u leto 1996, na putu za Ohrid. Gužva je i prebacuju nas

na drugi prelaz, kod Prohora Pčinjskog. Kad smo već tu, svraćamo u crkvu. Valjda ćemo se dokopati Ohrida pre mrkne noći. Prolazimo kroz dezinficijens, i mi i kola. Mrak pada na izlasku iz Tetova. Zaputili smo se u staru Kirinu porodičnu kuću u, takođe starom, delu grada. Provešću, dakle, dve nedelje u jednoj od tih kuća tipičnih za makedonsku arhitekturu, još sa pogledom na jezero. Ili sve imaju pogled na jezero? Prizemlje u prozorima i prvi sprat sa terasom? Kuća je u blizini pijace, velikog platana i Crkve Bogorodice Kamensko. Mesec je juli. Nisam dovoljno pripremljena za Ohrid u julu. Već drugog dana dobijam opekotine po rukama i oko vrata, od silnog veranja po strmim ulicama u pokušaju da mojoj majci približim grad. Ona me prati vrlo strpljivo, premda ne voli tamna, stara, mračna mesta, kao što je crkvice Malih Svetih Vrača, na primer. Prvo što primećujem su preskupe ulaznice za „spomenike kulture“. Drugo što primećujem jeste da su čuvene ohridske ikone, koje su se ranije, potpuno nezaštićene, nalazile u obilaznom hodniku Bogorodice Perivlepte, konačno našle svoje mesto u muzeju nasuprot ulaza u crkvu. Muzeju sa pravim muzejskim uslovima čuvanja i kamerama, i obezbeđenjem. Digresija: negde sam, ne sećam se tačno kada, u novinama pročitala da su bile ukradene, i, velikim čudom, pronađene i vraćene. Prst sudbine? Ne znam. Moja majka i ja često tumaramo po senovitim ulicama, ali i po pijaci, kada nismo na plaži Kaneo. Ili u Peštanima. Kupujemo po kilogram od svega, ali nam lokalni živalj uvek dodaje bar pola

kilograma više uz želju da sve „u zdravlju pojedemo“. Izbegavamo domaće sireve, mlečne proizvode. Zbog šapa. Vrtimo se među lekovitim biljem, prepoznajući ponešto. Tata i Kira su uvek odsutni, uvek zajedno. Upoznajemo ljude, odlazimo u posete, na imendane, koji su ovde važniji od rođendana. Vreme leti. Posećujemo Strugu, jedne večeri. Ta je rečica stvarno čudesna. Crni Drim, koji teče unazad, ističe iz jezera. A izvire sa druge strane. Što se tiče demografske slike stanovništva, primetna je velika promena: Albanaca ima sve više. Pogotovo uveče, kada svi izađu i krenu ka gradu. Noću na radiju hvatam „zurle“. Makedonci se na njih mršte. Ali ja imam svoju strategiju kada je *world music* u pitanju. Mojoj majci odgovara ova klima, nije to uzalud vazдушna banja. Uveče, svake večeri, počinje da duva vetar, a starosedeooci ga nazivaju „doktor“. Zato na šetalištu i u jedanaest noću ima beba u kolicima, koje se tako uspavljaju. Zato je, kad padne mrak, za spavanje potrebno ćebe. A i nadmorska visina nije za zaneimarivanje: 695 metara. Planina sa jezerom, dakle. Voda je bistra i hladna. Vrlo hladna. Ima vrulja. Ima nekakvih malih vodenih zmija koje vratom proviruju iz vode. Ima takozvanih plašica, sitnih riba otprilike veličine girica. Jedu se pečene bez glava i savršenog su ukusa. Pogledavam, u pekari, u pravcu kiselog mleka, ali ostajem karakter: to ne. Ne znam koliko smo puta moja majka i ja ušle u filigranske radnje, iako gotovo ništa ne kupujemo. Sećam se porodičnog nakita moje svekrve, B-ove majke, koji sam i ja povremeno nosila. Da, to je nešto drugo,

spoj Orijenta, severne Grčke, posebno umeće cizeliranja, koje će jednog dana biti sasvim izgubljeno. Kao zaboravljene tehnike izrade zlatnih predmeta. Etrurske, rimske, feničanske... Razmišljam o tome u kafiću na obali. Iz svih restorana se razleže „Makarena“, hit tog leta. Na planetarnom nivou. Toliko se slobodno osećam u ovom gradu. Čak i usred noći. Potpuno bezbedno. Majka i ja i ne slutimo šta nas čeka. Da je to poslednje letovanje sa mojim ocem. Da će nas napustiti iznenada i zauvek. Da ću u godinama koje dolaze samo maštati o Ohridu. Koji će biti daleko, gotovo nedostižan. Da ću, čak, nekoliko puta potpuno isplanirati putovanje, ali da se ono neće ostvariti. Da ćemo ostati same i u početku izgubljene bez mog oca. Moja majka i ja. I zato se Ohrida, tog i tadašnjeg, još uvek sećam sa tugom. Nostalgijom onih koji ga zaista jesu upoznali. I zavoleli.

Slika peta

Na beogradskom Sajmu knjiga razgledam makedonski štand. Godina je 2000. Prošle godine sam tu kupila *Pregled srednjovekovnih crkava i manastira u Makedoniji*. Na makedonskom jeziku, naravno. Nalećem na knjižicu pod naslovom *Pećinske crkve na Ohridskom jezeru*. Tanušna je, počinjem da je čitam već u gradskom autobusu. Te pećine, te crkve, taj srednji vek, taj Ohrid... Znao je Andrić šta ga je obuzelo kada je napisao: „Penjem se nemilosrdnom kaldrmom, između zatvorenih kapija i belih zidova. Na mahove nailazi nedoumica o ishodu ovoga puta,

dok podižem pogled, a u zamagljenim očima mi se stapaju strmi sokaci i pretvaraju u vodopad modrih i vatrenih iskara. Da li ovo uopšte ima kraja i izlaza? Dok najposle, odjednom, sav prozračan i svetao, ne pukne vidik pred čijom se lepotom zanemi. I to je najbolje. Ne reći ništa, ni u sebi. Svako divljenje treba ostaviti za manje, i manje neobične lepote.“ A meni u ušima, pored njegovih reči, kao da odzvanja i otegnut glas Aleksandra Sarijevskog. Peva o đerdanu i jeleku koje devojka prodaje, da bi joj se dragi vratio iz pečalbe. Propali pečalbar, koji nema para za kartu. Glas je čist kao jezero. *Сакам дусџро езеро, езеро, гушаџа га су огморам*. I певушила sam tu pesmu, potom, godinama, pored nekih drugih jezera. Ali to nije bila molitva kojom se stišava duša, niti su likovi svetaca umeli da plaču. Kao u Makedoniji. I nigde drugde.